

МЕТОДОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті розглянуто основні питання методології педагогічної історіографії як нової спеціальної історико-педагогічної дисципліни, що перебуває на стадії формування. Висвітлено підходи науковців до визначення поняття “методологія”, встановлено методологічний інструментарій педагогічної історіографії. Значну увагу приділено з’ясуванню й аналізу принципів, методів і засобів історіографічного дослідження з історії педагогіки.

Ключові слова: методологія, методологічний інструментарій, методологічний принцип, метод, засіб, історіографічні дослідження.

Після проголошення незалежності України відбулися значні зміни не тільки в суспільно-політичному та соціально-економічному житті країни, перетворювань зазнала й історико-педагогічна наука: став можливим новий погляд на історико-педагогічні проблеми; ґрунтовно й об’єктивно почала вивчатися педагогічна спадщина видатних українських діячів; введено до наукового обігу нові факти та історичні документи; набули розвитку нові історико-педагогічні дисципліни, серед яких і педагогічна історіографія.

З появою можливості проведення неупереджених досліджень історико-педагогічна наука не лише зробила значний крок уперед, а й відокремила історико-педагогічну думку України від історії педагогіки СРСР, подала її як самостійну цілісну картину педагогічної дійсності, що розвивається та має свої зв’язки з іншими галузями педагогічної й історичної науки, культурою та духовним життям українського суспільства, а також пов’язана з педагогічним середовищем не тільки СРСР, а й усього світу. Україна завжди мала величезний науковий потенціал, і тепер, коли Україна є самостійною державою, вона, як ніколи раніше, прагне розвивати вітчизняну науку. Але, як стверджує Е. Дніпров, “без серйозних історіографічних досліджень неможливо усвідомити процес розвитку історико-педагогічного знання, виявити у ньому лакуни і визначити перспективи подальшої роботи в історії педагогіки” [5, с. XII]. Більше того, на думку радянського науковця М. Нечкіної, “історіографія дає можливість автору зрозуміти власну постановку питання, уникнути марних повторень та безплідного дублювання вже зробленого, економити його працю. Особливо важливо з’ясувати стан питання, яке досліджується. Адже автор повинен зробити щось нове, просунути науку вперед, замість повторення пройденого” [10, с. 22]. Суттєве значення для розвитку історіографічної науки мають питання методології досліджень у галузі молоді дисципліни.

Аналіз досліджень показує, що в останні десятиріччя з’явилася значна кількість праць історіографічного характеру. З одного боку, це свідчить про зрілість будь-якої науки: педагогічної, на думку С. Гончаренко, Н. Гупана, М. Євтуха, І. Зязюна, Н. Ничкала, О. Сухомлинської та ін.; історичної, з погляду В. Дмитрієнка, С. Мікулинського, С. Пештича, О. Сахарова, Л. Черепніна та ін. З іншого боку, будь-яка наука вимагає ретельного

дослідження своєї власної історії. “Історія будь-якої науки складається з двох частин: 1) історії нагромадження фактичних знань у певній галузі; 2) історії розвитку поглядів, тобто історії того, як осмислювались й узагальнювались нагромаджені фактичні знання”. “Одне без іншого практично не існує”, – помітив С. Токарев [18, с. 4–5].

Багато вітчизняних науковців досліджують різні методологічні та теоретико-методологічні проблеми педагогіки, такі як: методологічні підходи до підготовки вчителя (В. Кравцов, В. Панченко, О. Пинзеник та ін.), застосування новітніх методологічних підходів до викладання окремих предметів (Я. Камбалова, О. Кириченко), методологічні основи застосування електронних засобів інформації й освіти (В. Волинський, Н. Клонар, О. Красовський, О. Черноус, Т. Якушина та ін.), методологічне підґрунтя якісної підготовки фахівців у вищій школі (П. Коваль, В. Колісніченко, Л. Орехова та ін.) тощо.

Методологічні питання історико-наукового дослідження також були і залишаються в полі зору вітчизняних істориків (Д. Дорошенко, Л. Зашкільняк, Я. Калакура, І. Колесник, С. Мікулинський та ін.).

Стосовно історико-педагогічних та історіографічних праць з історії педагогіки, то недостатньо розробленими залишаються методологічні та теоретичні проблеми, про що наголошують Е. Дніпров та О. Сухомлинська. Важливим питанням, яке очікує вирішення, є розкриття історико-педагогічною наукою і диференціація понять “методологічні принципи”, “методи історіографічного дослідження” та співвідношення між ними.

Метою статті є визначення методології педагогічної історіографії, з’ясування методологічних принципів дослідження, методів пізнання, засобів історіографічного дослідження з історії педагогіки.

Питання методології історіографічних досліджень з історії педагогіки набувають великого значення для підвищення їхнього наукового рівня. Відомо, що “рівень науки – це, перш за все, рівень розвитку її методології, теоретичного узагальнення матеріалу” [14, с. 107]. Педагогічна історіографія вже виділилася як нова спеціальна історико-педагогічна дисципліна. Вона не є лише “помічницею”, яка надає вченим інформацію про літературу, що існує з того чи іншого питання. У середині минулого століття радянські науковці скаржилися, що “відрадний факт появи історіографічних оглядів затьмарюється тим, що ці огляди мають нерідко формальний характер, зводяться до простого перелічення раніше виданих книг та статей, без їхнього глибокого аналізу” [11, с. 31]. Із цього приводу О. Сухомлинська наголошує, що історіографічні праці мають “виступати саме як методологія, побудова власної концепції на аналізі зробленого або ж оцінювання, порівняння різного роду концепцій щодо обраного предмета й вибору найпридатнішого”, а не мати лише описовий характер добору цитат і висловів [17, с. 8–9]. У сучасному науковому дослідженні узагальнення й аналіз здобутків, нагромаджених попередниками з проблеми, що вивчається, мають особливе значення, але ще важливішим є усвідомлення внутрішніх закономірностей розвитку науки. Недостатньо знати, як розумілась та

чи інша педагогічна проблема, як вирішувалось конкретне питання виховання або освіти в конкретний період, науковцю потрібно з'ясувати, чому існував конкретний підхід до вирішення конкретного питання, чому змінювались погляди на визначену проблему в різні періоди, що вони мали позитивного чи негативного для розвитку педагогічної думки та педагогічної науки в цілому. Визначення закономірностей розвитку педагогічної науки і становить сутність педагогічної історіографії. Глибоке наукове дослідження базується на загальних методологічних принципах. “Історіографія без методології безплідна, методологія без історіографії безпредметна” [4, с. 136], адже ігнорує реальні проблеми і досвід історико-педагогічної науки, як пояснює Е. Дніпров, тому що методологія історії й історіографія є взаємозалежними науками.

Складність і різноманітність об'єктивної реальності привели до появи численних методів її вивчення, що, у свою чергу, виступило основою для виникнення спеціального вчення про методи наукового пізнання. Цим вченням і є методологія.

Приступаючи до вивчення будь-якого наукового питання, перш за все, потрібно визначити сутність наукових термінів, що становлять основу цього питання, тому що самі поняття виражають змістовну суть будь-якої теорії. Так, термін “методологія” є грецьким за походженням і складається з двох слів: *methodos*, що означає “шлях дослідження”, і *logos* – “вчення”. Тобто дослівно “методологія” перекладається як “вчення про шлях дослідження”.

“Великий тлумачний словник сучасної української мови” дає дві інтерпретації поняття “методологія”: 1) методологія – вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу; його філософська, теоретична основа; 2) методологія – сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта пізнання [2, с. 371]. Слід пояснити, що в контексті нашого дослідження друге значення цього терміна є більш придатним. З точки зору філософії, методологія “синтезує теоретичні основи найбільш доцільних й ефективних загальнонаукових методів дослідження та полегшує науковцям їхній вибір” [16, с. 129]. Тобто головний акцент філософи роблять на поєднанні теоретичних засад дослідження, тому що вважають теоретичну свідомість основою та визначальною рисою будь-якої науки. Соціологія бачить методологію як “сукупність організаційних форм, технічних прийомів і способів дослідження” [1, с. 278], що свідчить про рівнозначність як наукових методів, так і організації дослідження. Науковці-історики пропонують таке визначення методології: “методологія – це система суттєвих аспектів світогляду і теорії, які становлять дослідницькі принципи науки” [12, с. 10], тим самим підкреслюючи особливу важливість світогляду, адже під час вивчення будь-якої концепції історичного процесу саме світогляд дослідника зумовлює цілі та завдання його дослідження, його методологію, яка має значний вплив на формування його власної концепції. Отже, робимо висновок: сучасна методологія історіографічних досліджень з історії педагогіки базується на

синтезі загальної теорії наукового пізнання та надбаннях практики, тобто дослідницького досвіду.

Після розпаду Радянського Союзу та краху комуністичної системи з'явилися думки, що методологія притаманна марксизму, тому вона стає пережитком, який не підходить для сучасної науки. Але зауважимо, що значну частину методологічних “правил” наукового дослідження було розроблено ще до появи марксизму. Методологія закладає основу концепції наукового дослідження, тому марксизм і взяв її до свого арсеналу, надавши методології ідеологічного забарвлення. Методологія – це “не тільки вихідний пункт будь-якої роботи в галузі історіографії, а й керівна нить усього історіографічного дослідження у широкому сенсі слова” [3, с. 7].

Методологічний інструментарій історіографа найбільш вдало було визначено й описано українським істориком Я. Калакурою в підручнику для студентів-істориків “Українська історіографія” [6, с. 26–31]. Складові методології історіографічного дослідження з історії педагогіки, що поєднані в методологічному інструментарії, являють собою органічну цілісну систему принципів, методів і засобів історіографічного пізнання. Усі компоненти цієї системи є взаємозумовленими.

Основа методології будь-якого наукового дослідження становлять методологічні принципи. Принципи – це вихідні положення якої-небудь наукової системи; “емпірично вироблені, науково осмислені та установлені практикою найважливіші правила пізнання, дотримання яких закладає гарантії глибокого вивчення і об'єктивного висвітлення того чи іншого процесу, явища, події” [6, с. 26]. Застосування методологічних принципів (правил) запобігає появі помилок в роботі дослідника. Підкреслимо, що вони вироблені в результаті багаторічного досвіду дослідницької праці, і нехтування хоча б одним із зазначених нижче методологічних принципів призведе до негативних наслідків (неповноти, недостовірності тощо) історіографічного дослідження.

Основними та невід'ємними принципами історіографічного вивчення історії педагогіки є такі: історизм, системність, об'єктивність, усебічність, спадкоємність. Автори монографії “Наукові підходи до педагогічних досліджень” підкреслюють важливість синергетичного, культурологічного, аксіологічного, ресурсного, антропологічного, персоналізованого та інших підходів [10]. Науковець К. Петряєв пропонує додати хронологічний, проблемний, біографічний і хронологічно-тематичний принципи [12, с. 160–164].

Головним і універсальним правилом історичного пізнання з будь-якої галузі науки вважається принцип історизму. На думку французького вченого Ш. Сеньобоса, він “єдиний дає змогу оволодіти фактами минулого” [15, с. 6]. Але в історіографічних працях він виявляється дещо специфічно. Якщо потрібно прослідити еволюцію розвитку педагогічної думки або педагогічної науки, необхідно дотримуватись конкретно-історичного підходу, тобто враховувати й аналізувати історичні, соціально-політичні, культурні, філософські, релігійні умови, у яких жив і працював той або ін-

ший педагог, у яких формувався його світогляд, його педагогічні погляди, видавалися його праці.

Таким чином, конкретно-історичний принцип означає, перш за все, конкретність дослідження історіографічного процесу: історіографічні завдання можуть бути вирішеними тільки в тому разі, якщо розвиток педагогічної науки буде вивчатися у зв'язку з розвитком суспільства. Відомо, що розвиток суспільства, зміна політичних пріоритетів приводить до змін цілей, завдань і змісту освіти та виховання, оскільки освіта завжди виконувала соціальне замовлення. Унаслідок перетворень в освіті та вихованні змінюється й педагогічна тематика, а згодом і педагогічна парадигма.

Не викликає також сумнівів, що філософський світогляд, політичні та релігійні уподобання будь-якого педагога, котрі є характерними для визначеного часу, накладають свій відбиток на його педагогічні уявлення. Важливо з'ясувати, наскільки педагогічні погляди провідних педагогів, громадських діячів, письменників, політиків, видатних мислителів, які розглядали педагогічні проблеми у своїх працях, зазнавали впливу їхніх власних філософських, політичних, релігійних та інших уподобань.

Таким чином, урахування конкретно-історичного принципу є дуже важливим для встановлення зв'язків соціально-політичних і духовно-культурних умов життя країни та її народу з педагогічними теоріями, що панували в той або інший період, зі зміною педагогічної проблематики, з розвитком педагогічної думки та педагогічної науки в цілому.

Педагогічна наука має системний характер так само, як і історія педагогіки, тому й вивчення її розвитку вимагає дотримання правила системності. Вище зазначалося, що на розвиток педагогічної науки впливає багато факторів, серед яких еволюція педагогічної думки й суміжних знань: історичних, філософських, психологічних тощо. Вивчити всі ці процеси можна лише користуючись системним принципом. Послідовне додержання системності гарантує досліднику всебічне пізнання історії педагогіки та розвитку педагогічної науки. Системність в історіографічних дослідженнях з історії педагогіки також орієнтує науковців на цілісність української педагогічної думки, що є актуальним в умовах розбудови молоді незалежної держави.

Беззаперечною й обов'язковою вимогою до будь-якої наукової праці є об'єктивність. Досягнення абсолютної об'єктивності неможливе, тому що в дослідженні завжди наявні два компоненти: суб'єкт (дослідник) і об'єкт. Тому, як би не намагався науковець, повністю позбавитись впливу суб'єктивності неможливо. Але принцип об'єктивності історіографічного дослідження в історико-педагогічній галузі передбачає максимальну вваженість в оцінках кожного історіографічного явища, вивчення та порівняння різних точок зору на нього. Як зазначає Я. Калакура "це значною мірою залежить від того, наскільки об'єктивно здійснено відбір історіографічних джерел, їх аналіз та інтерпретацію" [6, с. 28].

Принцип усебічності історіографічного дослідження вимагає ретельного вивчення й аналізу будь-якого явища в історико-педагогічній науці

або в історіографічному процесі з усіх сторін. Так, для пізнання розвитку української педагогічної думки науковець повинен виявити і дослідити всі джерела, де містяться відомості про її генезу, простежити всі напрями, течії, наукові школи, визначити персональний внесок кожного педагога в розвиток науки. Крім того, слід розглядати не тільки внутрішній розвиток, а й враховувати вплив зовнішнього педагогічного середовища, адже ні педагогічна наука України, ні її науковці не є ізольованими. Жодні зарубіжні наукові ідеї не будуть прийняті та не “приживуться” в жодній країні, якщо вона до них не готова. Якщо такі ідеї приймаються, то, по-перше, це свідчить про наявність підстав для їх розвитку, а по-друге, вони обов’язково будуть адаптовані до внутрішніх умов. У цьому полягає взаємозв’язок принципів усебічності, системності та об’єктивності.

Ще одним неодмінним правилом історіографічного пізнання є спадкоємність, або наступність дослідження. Принцип спадкоємності страхує науковця від суб’єктивного погляду й односторонності. Він сприяє відображенню історіографічною працею розвитку самої педагогічної науки, тим самим зближуючи їх. Спадкоємність дає змогу відстежити ланцюжок розвитку педагогічної думки, де нові ідеї підтверджують, органічно продовжують або замінюють старі, які вичерпали себе або не пройшли випробувань часом. Кожен наступний етап розвитку педагогічних знань базується на знаннях попередників [10, с. 11], тому що наука є колективною за своєю сутністю. Нова генерація дослідників критично переосмислює досягнення попередніх поколінь, продовжує педагогічну тематику, поглиблює пізнання визначених історико-педагогічних проблем. Наступність є не тільки правилом для історіографічних досліджень, а й закономірністю розвитку самої педагогічної науки.

Наступною складовою методологічного інструментарію історіографа є численні дослідницькі методи. Метод – це “визначена послідовність дій, прийомів, операцій, виконання яких необхідно для досягнення поставленої мети” [13, с. 21]. Я. Калакура виділяє такі методи історіографічного пізнання: аналіз, синтез, системно-структурний і проблемний підхід, логічний, історико-хронологічний, історико-ситуаційний, порівняльний, ретроспективний, біографічний, типологізації, класифікації, періодизації тощо [6, с. 29]. “Метод – творіння дослідника” [7, с. 40], але будь-який метод має і об’єктивну сторону. Тому дослідники вибирають ті чи інші методи, керуючись метою та завданнями своєї роботи. Головними із зазначених методів історіографії науковці [6; 8; 14] вважають засоби конкретного історіографічного аналізу й методи історіографічного синтезу [8, с. 31–35]. Аналіз і синтез є взаємопов’язаними методами наукового дослідження, “універсальними для історіографії” [6, с. 30], тому що сприяють вирішенню мети педагогічної історіографії: з’ясувати зародження педагогічної науки, розвиток і здобутки педагогічної думки.

Аналіз – це поділ об’єкта пізнання на складові з метою поглибленого вивчення кожного з них. Цей метод охоплює декілька чинників: аналіз соціокультурних передумов створення кожної конкретної педагогічної праці

(мотивів і обставин), характер проблематики досліджень з історії педагогіки, аналіз джерельної бази, педагогічних концепцій, напрямів, течій. Ретельний аналіз кожного з елементів дає змогу зрозуміти, чому факти, що вивчаються, утворили взаємозв'язок.

Синтез – це поєднання отриманої інформації, враховуючи результати аналізу всіх складових об'єкта пізнання, тобто складання цілісного уявлення про історіографічний процес, про розвиток педагогічної науки.

Історичні методи (історико-хронологічний та історико-ситуаційний) допомагають з'ясувати причини появи конкретного історіографічного явища, виявити особливості того чи іншого етапу розвитку педагогічної науки, визначити історичний вплив на історико-педагогічну науку, встановити зв'язок із сьогоденням науки.

Методи типологізації та порівняння дають історіографу змогу з'ясувати “приріст” наукових знань, виявити новий погляд на тлумачення “старих” проблем або розширення педагогічної проблематики, стійкість і загальне визнання певних педагогічних концепцій.

Бібліографічний метод пов'язаний з персоніфікацією внеску конкретного педагога чи видатного мислителя в розвиток педагогічної думки, з виявленням рис, що були притаманні всьому поколінню педагогів визначеної епохи. Цей метод застерігає від сумарного збирання фактів життя та діяльності педагога і їх механічного описування. Він тісно перехрещується з дослідженням джерельної бази особливого походження: автобіографіями, щоденниками, мемуарами тощо, що дає змогу реконструювати життя і внутрішній світ особистості, встановити витoki педагогічних концепцій з їх причинно-наслідковими зв'язками.

Ще однією складовою методологічного інструментарію історіографа є засоби наукового пізнання. До них належать інформаційні технології, комп'ютери, оргтехніка, інформаційно-обчислювальні прилади. Усі ці засоби допомагають дослідникам покращити ефективність та інтенсифікувати наукову роботу.

Отже, аналіз наукової літератури дає змогу зробити такі **висновки**:

- наукове дослідження повинно базуватися на науковій методології;
- методологічний інструментарій історіографа становлять принципи, методи та засоби історіографічного пізнання;
- опанування методологічним інструментарієм є необхідною умовою для підвищення наукового рівня історіографічних досліджень з історії педагогіки.

Перспективами подальшої розвідки можна вважати вивчення джерел педагогічної історіографії, її періодизації тощо.

Список використаної літератури

1. Беккер Г. Современная социологическая теория в ее преемственности и изменении / Г. Беккер, А. Босков. – М., 1961. – 895 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Донецьк : Глорія Трейд, 2012. – 864 с.
3. Данилов А.И. Проблемы аграрной истории раннего средневековья в немецкой историографии / А.И. Данилов. – М., 1958. – 368 с.

4. Днепров Э.Д. Русская школа и педагогическая мысль первой половины XIX века: советская историография и методологические проблемы изучения / Э.Д. Днепров // Актуальные вопросы историографии и источниковедения истории школы и педагогики : сб. науч. тр. / под ред. Э.Д. Днепров и О.Е. Кошелевой. – М. : Изд-во АПН СССР, 1986. – 230 с.
5. Днепров Э.Д. Советская литература по истории школы и педагогике дореволюционной России (1918–1977) : библиогр. указ. / Э.Д. Днепров. – М. : НИИ ОП, 1979. – 446 с.
6. Калакура Я.С. Українська історіографія / Я.С. Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 495 с.
7. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования / И.Д. Ковальченко. – М. : Наука, 2003. – 486 с.
8. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття) / І.І. Колесник. – К. : Генеза, 2000. – 256 с.
9. Наукові підходи до педагогічних досліджень : колективна монографія / за заг. ред. В.І. Лозової. – Х. : Апостроф, 2012. – 348 с.
10. Нечкина М.В. История и историки: историография истории СССР / М.В. Нечкина. – М. : Наука, 1965. – 468 с.
11. Нечкина М.В. О пройденном пути / М.В. Нечкина, Ю.А. Поляков, Л.В. Черепнин // Советская историческая наука от XX к XXII съезду КПСС. История СССР / под ред. Н.М. Дружинина. – М., 1962. – 627 с.
12. Петряев К.Д. Вопросы методологии исторической науки / К.Д. Петряев. – К. : Вища школа, 1976. – 179 с.
13. Рузавин Г.И. Методы научного исследования / Г.И. Рузавин. – М., 1974. – 237 с.
14. Сахаров А.М. Методология истории и историография (статьи и выступления) / А.М. Сахаров. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 216 с.
15. Сеньобос Ш. Исторический метод в применении к социальным наукам / Ш. Сеньобос. – М. : Тов. типографія А.И. Мамонтова, 1902. – 240 с.
16. Стефанов Н. Теория и метод в общественных науках / Н. Стефанов. – М., 1967. – 252 с.
17. Сухомлинська О.В. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини XX століття / О.В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 6–12.
18. Токарев С.А. История русской этнографии (дооктябрьский период) / С.А. Токарев. – М., 1966. – 453 с.

Голубничая Л.О. Методология педагогической историографии

В статье рассматриваются основные вопросы методологии педагогической историографии как новой специальной историко-педагогической дисциплины, которая находится на стадии формирования. Освещены подходы ученых к определению понятия “методология”, установлен методологический инструментарий педагогической историографии. Значительное внимание уделено выяснению и анализу принципов, методов и средств историографического исследования по истории педагогики.

Ключевые слова: методология, методологический инструментарий, методологический принцип, метод, средство, историографические исследования.

Holubnycha L. Methodology of pedagogical historiography

The article deals with main methodological questions of pedagogical historiography, as a new special historical and pedagogical science which is still forming. It shows different approaches of scientists to the definition of “methodology”. Methodological tools of pedagogical historiography are determined. Considerable attention is paid to determination and analysis of the principles, methods and means of scientific research in pedagogical historiography.

Key words: methodology, methodological tools, methodological principles, methods, means, historiographical research.